

СТУДІЇ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО В БЕЙРУТІ (1896–1898)

Василюк О. Д.

Майже через п'ять місяців по закінченні історико-філологічного факультету Московського університету (1892–1896), де не одна кафедра запрошувала талановитого молодого науковця залишитися там для майбутньої педагогічної діяльності, Кримському випало на пароплаві “Одесса” тривалий час долати довгу дорогу на Близький Схід. Та спочатку він усе-таки повернувся до Лазаревського інституту східних мов у Москві, де навчався (1889–1892) після колегії Павла Галагана (1885–1889) у Києві, а потім там же, в інституті, короткий час працював за набутим фахом – у царині арабської словесності.

Рік закінчення Московського університету пам'ятним був для Кримського і тим, що того року він успішно склав два магістерські іспити: зі слов'янської філології – в тільки-но названому вищому навчальному закладі, й з арабістики – в Петербурзькому університеті, тим самим ствердивши, що є філологом високої кваліфікації. Згаданий рік ще особливо запам'ятався Кримському, бо восени уперше опинився на мусульманському Сході. В науковому відрядженні (1896–1898) перебував для ґрунтовного вивчення різних аспектів арабістики, зокрема й рукописів. Означеним завданням молодий орієталіст віддавався з самовідданістю. Його численні, докладні листи з того приводу переконують.

Певна інформація наявна і в його “Листах з Сирії”, опублікованих уже 8–10 квітня 1897 р. в газеті “Буковина” (м. Чернівці). В одному з названих її номерів надруковано розвідку згаданого автора “Про научність фонетичної правописи”, яка стосувалася окремої важливої сфери української мови. Того ж року в львівському журналі “Зоря” вміщено його поезії “В горах Ліванських”: “Зимою” (“Мамо-голубко! Ішла я горою”) і “Влітку” (“Скали... Кедри... Скоро й вечір”), написаних в ліванському селі Шуйейр, та переклад на українську мову “Арабської пісні” (“Терплю розлуку”). Треба згадати і про власний вірш Кримського “Схід... Сирія... Ліван... Всякі пахощі там дишуть” та кілька поезій арабських авторів, перекладених ним на українську мову й надрукованих у книзі “Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності...” (Львів, 1898).

Особливо плідно Кримський продовжував співпрацювати з часописом “Зоря”, в якому 1889 р. дебютував як український поет-перекладач. Згодом публікував там свої вірші, оповідання, рецензії, наукові розвідки, театральні огляди вистав українських творчих колективів, що гастролювали в Москві, навіть дописи під рубрикою “Ілюстрована Україна” – про вміщені в російських журналах репродукції творів з української тематики художників обох народів. Отже, перебуваючи в науковому відрядженні на арабському Сході, Кримський не поривав зв’язків з українським духовним життям. У Бейруті був, як сам натякнув, єдиним українцем. І відколи туди приїхав, то “по щирій правді” повідомляв, що “не мав ані хвилинки вільної”. Насамперед вимушений був, аби “не загинути навіть просто з голоду”, цілими днями вивчати нову арабську мову (з листа 29 січня/10 лютого 1897 р. до П. Житецького) [Кримський 1973, 270]. Він знав лише давню, та й то літературну, тому доводилося набиратися знань і “простої мови”, що давалася “дуже поволі” (з листа 18 жовтня ст. ст. 1896 р. до І. Франка) [Кримський 1973, 256]. Мав певні проблеми стосовно помешкання, харчування. Й усе-таки прагнув повніше пізнати ще й тамтешній побут, звичаї. Одне слово, цілими днями не міг “одірватися од роботи”, пов’язаної з різними аспектами арабістики. Розумів, що для нього як орієнталіста усе те в майбутньому знадобиться, однак – “забуваю про цю грядущу користь і часом аж сумно зітхаю. Важко!” (з листа 12/24 листопада 1896 р. до Б. Грінченка) [Кримський 1973, 262].

Та наперекір усім труднощам регулярно листувався з рідними, з українськими письменниками, ученими, читав надіслані з батьківщини часописи і книги. Після трьох перших місяців перебування на Сході взявся працювати над словником історичної української мови, – “оце зачну виписувати слова з южноруських апокрифів, виданих од Франка” (із згаданого листа до П. Житецького) [Кримський 1973, 273]. Виявляв турботу про збереження “скарбу” – листів Тараса Шевченка до Якова Лазаревського, його малюнків з “українського і оренбурзького життя (автобіографічних)”, які знаходилися в родині російського віце-консула в Бейруті. Дуже переживав через те, що Шевченкові листи до Лева Жемчужникова в тій родині спалили (з листа 18 листопада 1896 р. до О. Кониського) [Кримський 1973, 260–261].

Не полишав праці в перші місяці в царині белетристики – з під його пера з’явилася “гумористична повістка з побуту тутеш-

ніх арабів”. Ще опікувався виданням у Львові нових томів поезій Ст. Руданського, цікавився друкуванням там же свого перекладу окремих розділів з “Шах-наме” Фірдоусі. В одному з листів досить докладно передав свої враження від драми Б. Грінченка “Ясні зорі”. Готував для “Киевской старины” гостру полемічну статтю зі сфери мовознавства – “Филология и погодинская гипотеза”. Написав низку рецензій для “Зорі”.

Перша з них – підготовлена в Бейруті на книжку Ольги Кобилянської “Царівна” (Чернівці, 1896). Вміщена була в першому числі того ж часопису (1897). Розмову зачав з найголовнішого свого висновку, стверджуючи, що Буковина в особі Ольги Кобилянської подарувала українському красному письменству “видатний, симпатичний літературний талант”. Лише дивується, чому свій тільки-но згаданий твір (займає 424 сторінки), в якому так детально відображено “цілу історію декількох осіб і не менш докладно обмальовано ту суспільність”, яка їх оточує, назвала оповіданням, хоча правомірніше – романом або повістю.

Кримський пристає до думки автора передмови О. Маковея, що “Царівна” сприймається як “психологічна студія”, що вдача письменниці “наскрізь поетична, незвичайно вразлива, повна мрій і туги, поважна, глибоко відчуваюча як красу життя, так ще більше грубості його...”. Також солідарний з автором вступної статті й у тому, що “незаміжня і незаможна жінчина, поневіряна обставинами, “грубостями” життя, сама безпомічна аж до розпуки”, знаходить в Ользі Кобилянській “оборонницю, цілим серцем відчуваючу недолю” такої жінки [Кримський 1972, 479]. Принагідно зауважує, що автору передмови варто було сказати про ще одну надто “важну особливість пера Кобилянської: вона пише дуже інтересно”. Бо ж не один письменник здатний запропонувати твір з високими ідеями, з психологічною вмотивованістю дій його героїв, але якщо сюжет не вибудовано вправно, якщо не буде “пекучої захоплюючої інтересності”, то, як здається рецензентові, небагато людей читатимуть такий твір – “хіба що з пересвідчення!” [Кримський 1972, 480].

Кримський же запевняє, що насамперед завдяки означеній якості, почавши вдень і до третьої години ночі він вдумувався у сюжетні перипетії – аж до останньої сторінки “Царівни”, хоч і багато думок авторки не поділяв. Радить прикінцеві глави книжки скоротити, оскільки наявні там подробиці не надають творові

“нічогосінько нового ні щодо інтересу дії, ані щодо психології”. Доцільніше, щоб у кінці його було більше драматизму, а не плавної оповіді. Ще зазначає, що йому не хочеться замість аналізу чисто літературного пускатися в публіцистику, “себто в суб’єктивну критику думок і пересвідчень” письменниці [Кримський 1972, 480]. Але дещо з цього приводу все-таки скаже. Приміром, його зовсім не приваблює образ “довготерпеливої “християнської” войовниці за свої права”, зідеалізований у творі. Рецензент скоріше схиляється до “єретичної гадки”, що “нетерпляча, енергійна “язичниця” більше була б виборола собі прав, ніж ідеал авторки “Царівні”.

Ще рецензента і, на його думку, багатьох читачів “трохи чудно вражає”, що у творі часто цитується Ніцше. Не вбачає в тому логічної доцільності: жінка, яка “обстає за своїми жіночими правами, і разом Ніцше!... Чуднота!.. І що кому за авторитет Ніцше?!” [Кримський 1972, 481].

За спостереженнями Кримського, не справдилися чутки, що в Ольги Кобилянської багато германізмів. У “Царівні” цього не помітив, їх навіть менше, аніж у деяких галицьких літераторів. Висловлює зауваги (і наводить приклади) стосовно стилістики окремих речень. “Нелюбо” йому і те, що англійське прізвище Стюарт подається у творі на німецький манер. Інші закиди, котрі можна віднести на карб “Царівні”, за словами Кримського, будуть “або дрібні, або суб’єктивні”. Й ще раз вітає появу нового таланту в українській літературі [Кримський 1972, 481].

Кримський запримітив талант і у ще одного автора з Буковини – Теодота Галіпа (1873–1943), який видав свою дебютну книжку “Перші зорі” (Чернівці, 1895). І став на його захист. Той вчинок 26-літнього Кримського засвідчує, що він уважно слідкував за літературним процесом на всіх етнічних українських землях, був людиною доброзичливою. Спершу послав листа (27 вересня 1896 р.) із Звенигородки до редактора “Зорі” В. Левицького. Повідомляв і про те, що в “Житі і слові” прочитав рецензію І. Франка на “Перші зорі”, яка здалася йому “односторонньою”. Сам тієї книжки ще не читав, але з “других (дрібних) писань Галіпових” побачив у “нього чималий талан”... [Епістолярна спадщина... 2005, 237–238].

І уже в рецензії, написаній у Бейруті, Кримський зазначав, що в газеті “Православная Буковина”, де шукав етнографічних новин, його привабили вірші Т. Галіпа “і своєю гарною українською мовою, і своїм щирим, хоч і непретензійним змістом”. А згодом

почув “голосний віршований плач” одного з авторів “московфільського” журналу із закликом до цього молодого поета повернутися до їхнього кола. Й рецензент здогадався, що автор отих талановитих віршів, як свого часу І. Франко та М. Павлик, “одкинувся од язичія і пристав до українського письменства”, зрозумівши своє покликання. Його гарні поезії читав і в “Зорі”, щоправда, помітив у них наліт з “львівського жаргону”. Одне слово, Кримський зацікавився молодим літератором з Буковини. І коли дізнався, що Т. Галіп видрукував “цілу повістку” “Перші зорі”, котру в журналі „Житє і слово” Франко “дуже її вилаяв”, певною мірою вступив з ним у полеміку, прочитавши, звичайно, книжку [Кримський 1972, 482].

Означена рецензія показує Кримського як такого, що виявляє прихильність до молодих талантів, бажав сказати про них добре слово на підставі літературного розгляду їхніх творів, а не з позиції упередженості, викликаної тільки змістом діянь окремих персонажів. У рецензії недавній ще студент констатував: “Критика шановного доктора Франка (котрого я, зрештою, люблю і поважаю більше, ніж хто) хіба лиш наполовину справедлива”. І шкодує, що Франко “одхилився” від аналізу чисто літературного, не віддав належне “несумнівному белетристичному таланові” автора книжки, а критикував, фактично, його “пересвідчення”.

І тут рецензент почав роздумувати на тему про талант письменника та відображення ним деяких моментів суспільного, світоглядного змісту в конкретному його творі, чим ще раз засвідчив свою ерудицію. Першим називає “Беси” Ф. Достоєвського. Лаконічно заявляє, що автор роману з високою літературною вправністю “висміяв багато дечого такого”, що для нього, А. Кримського, є “святе”. Так само міг би сказати і про роман О. Писемського “Взбаламученное море”. Разом з тим не може не визнати, що обидва твори – “високоталановиті”, водночас згадує і про “авторську односторонність і авторську близорукість”. До того ж, у окремих епізодах, виписаних з гумором, він “добродушно” заливався сміхом, “як колись реготався Сократ, дивлячись на Арістофанові “Хмари”. Не сприймає рецензент і “провідної ідеї” “Крейцерової сонати” Л. Толстого, бо здається йому нежиттєвою, нереальною. Але підкреслює, що загалом “художницька вартість того твору – незрівнянна” [Кримський 1972, 482–483].

Після такої своєрідної передмови Кримський зізнається, що “Перші зорі” прочитав “залюбки”, визнає “дуже серйозний”

белетристичний талант його автора, разом з тим – що він не завжди є правдивим, хоч і несвідомо.

Розмова точиться навколо такого персонажа, як Тухольський. Приїхав зі Львова до Чернівців, аби розповсюдити брошури радикального спрямування. Автор зображує його надто обмеженим, позбавленим тверезого мислення, всюди претяся, лізе, чим, як мариться йому, щонайдужче підпирає радикалізм, навіть з нахабною самовпевненістю готовий видавати себе як одного “з проводирів радикального руху”. Чи водиться такий тип у повсякденні? Кримський відповідає ствердно, бо знає кількох таких особисто. Й не сумнівається, що подібних “можна знайти в житті чимало”.

Автор “Перших зір” гадає, що такі – всі радикали, за що був дуже покритикований Франком, котрий у своїй рецензії доводив, що типи на взір Тухольського поміж радикалами „навіть не існують”. Кримський обстоює думку протилежну, про що тільки-но зазначалося, і не погоджується з Франком, ніби “таких перелічених типів не варто було виводити на сцену”, аби “часом не наклеветати на цілий радикальний рух”. На погляд Кримського, справедливість вимагає сказати: “Коли такі типи стрічаються в дійсності, то й малювати їх можна”. Й ще наголошує: “Треба тільки давати їм належне освітлення”. Також переконаний, що якби Т. Галіп не був ще таким молодим і мав більше життєвого досвіду, то названого свого персонажа зобразив би “інакше”, в усякому разі “своїм талановитим пером”, “при своїй щирості покине казати після того всякі нісенітниці” [Кримський 1972, 484–485].

Кримський вважає: якщо образ Тухольського неправдиво освітлений, то персонаж Горчонков – зовсім неправдивий, якийсь дивний (“наче з місяця впав на землю!”). Прізвище раніше мав Гірченко, але коли перебрався на Волинь, де прикупив землю, а затим пішов на державну службу, то і прізвище змінив. У одне з буковинських сіл навідався у справі особистій, при тому заході хоче набрати пісень тамтешнього краю, бо чув, що кращих за них у світі немає. Разом з тим цей панок із гімназійною освітою не втямить, що таке “Галичина”, коли ж говорить “Галиція”, то знає, де той край знаходиться. Немає ніякого поняття і про “українофілів”. На основі розгляду кількох деталей-штрихів до загального образу рецензент рішуче заявляє, що означений персонаж – “чистісінька” вигадка, схематичний, а “не щось живе й натуральне” [Кримський 1972, 486–487].

Не погоджується Кримський з Франком і в оцінці введених у творі образів “громадки” чернівецьких студентів. Вони видають себе на словах за щирих молодих патріотів рідної землі, та вельми схильні збиратися за чаркою. Кримський розмірковує, що “скрізь панує несвідомість” і “лиш де-не-де можна знайти купку людей, котрі розуміють становище” свого народу. Так, громадянської відваги у них обмаль, їм бракує наукових знань, зате охочі посидіти і погаласувати біля пляшки з міцним напоєм, але, певно, й корисне “діло якесь роблять!” Тому, на переконання Кримського, письменник Т. Галіп “не може кинути в них каменем”, “має до них вибачливість, бо шанує й ту крихту патріотизму, яка в них є”. А Франко твердо вважав, що авторські симпатії – всеціло “на боці гуляк”. За словами же Кримського, вони – “перші зорі, передвісники зір ясніших”; самі “світять не гаразд”, але “показують, що за ними прийдуть зорі ясніші, прийде й місяць світлий, прийде й сонце красне” [Кримський 1972, 487–488].

Загалом ставлення Кримського до обдаровання автора твору доброзичливе. Молодий рецензент щиро радив молодому прозаїку не писати про те, чого добре не знає, і дбати, аби власні ідеали не були дещо неясні. Й дуже надіється, що з-під його пера з’явиться така повість, що і “доктор Франко похвалить її”. Бо голвне – “талант є” [Кримський 1972, 489].

Як раніше про Франкові “Абу-Касимові капці”, так і про його ж поему “Лис Микита”, точніше, про друге, перероблене та розширене її видання, Кримський у написаній у с. Шуейр, що в Ліванських горах, рецензії (“Зоря”, 1897) говорить із захопленням. І сподівається, що обидві книжки мають “бути однаково дорогим дарунком як для дітей, так і для людей дорослих”, бо то твори високої художницької вартості, за своєю суттю “щиро” українські й читаються з великою цікавістю. Не випадково протягом трьох років Франкового “Лиса Микиту” видано вдруге – “се, можна сказати, річ у нас нечувана!” Більше того, Кримський переконаний, що в царині дитячої літератури “все найкраще”, котре з’явилося друком українською мовою, “дав нам Франко” [Кримський 1972, 493].

На відміну од рецензії на “Абу-Касимові капці”, в якій стисло оглянув розвиток сюжетної канви, в новому відгуку Кримський зовсім не торкається перипетійних ліній “Лиса Микити”. Тільки нагадує, що Франко написав цю поему за тією фабулою, що й

Гете свого “Reineke Fuchs-a”, тобто за німецькою версією середньовічного віршованого “Роману про Лиса”. Водночас наголошує, що Франків твір “має також свої дуже важні одміни”, бо наш поет чимало наповнив зміст поеми епізодами з “рідних казок” і “подробиці – наш”. Кримський, наділений поетичним даром та будучи знавцем серед інших мов і німецької, порівняв обидва видання – німецьке та українське – і з погляду техніки віршування. Навіть завдяки тому, що Франко використав у поемі чотирьох-стопний шестирядковий хорей, який більше підходить “до наших норів”, і написана вона гарною мовою, читається “куди любіш”, “охотніш”, аніж “Гетева”. Великий німецький поет облюбував собі метр – “дуже довгий і не надто здатний для такої жвавої, комічної історії, як про Лиса”.

Вельми схвально відгукнувся Кримський про додану до поеми Франкову післямову “Хто такий Лис Микита і відки родом”. Насамперед її автор популярно розповів літературну історію “Роману про Лиса”. “І дуже добре зробив”, – не втримався сказати рецензент. Особливо важливо, що завдяки тій статті “наша дітвора привчається змалку до фольклористики, бо се ж наука така, що для нашої демократичної народності дуже підходить, і велика шкода, що в нас поки що так мало робітників, які б кохалися в студиях над народною словесністю” [Кримський 1972, 493–494].

В розлоному витягу з післямови – стисла інформація про роботу над “Лисом Микитою”. Узяв “головну раму” з давньої нідерландської поеми Віллема – “ту, що є і в німецькій книзі “Рейнеке Лис” (1794) – в “Гетевім перекладі”. Український поет “ту раму” виповнював змістом з “багатого скарбу наших людових” оповідей, байок, оскільки бажав свою поему зробити “нашим народним добром, надати їй нашу національну подобу”. Тому багато епізодів, які є у перекладі Гете, в українському творі немає.

Одне слово, Франко, за його свідченням, “на чужий, позичений рисунок накладав наші руські кольори”. До того ж, дослівно він не перекладав “нізвідки ані одного рядка”. Серед значного оновлення другого видання – “невідповідний до духу нашої мови старосвітський правопис перемінено на фонетичний”, що дозволяє передавати “гнучкість та мелодійність нашої мови”. Взагалі, за зізнанням Франка, він дбав, щоб мова його твору, не втрачаючи основних ознак галицької говірки, “все-таки не разила й українців і наближувалася до тої спільної” для галичан, мешканців

Подніпров'я, Подесення, Поділля, Слобожанщини “літературної мови української, котрої витворення так дуже потрібне для нашого суцільного літературного розвою” [Кримський 1972, 494].

Ніяких зауважень стосовно мовних похибок, чого вистачало в рецензії на “Абу-Касимові капці”, у відгуку на “Лиса Микиту” Кримський не зробив. Тільки згадав, що один із постійних авторів “Зорі” в цьому ж часописі закинув, що в новій Франковій поемі “вона грішить в наголосах”. І рецензент не заперечує, що подекуди такі неточності допущено. Разом з тим доводить на прикладі, що серед українців одна й та ж людина інколи вживає по кілька наголосів у тому чи тому слові. Радує Кримського й те, що книжку “Лис Микита” видано на гарному папері, називає низку малюнків-ілюстрацій, котрі йому найбільше сподобалися виразністю та комічністю [Кримський 1972, 495, 497].

Як завжди, і в науковому відрядженні на мусульманському Сході Кримський працював активно. Насамперед, звичайно, вивчав глибоко, всебічно арабську мову, й народну також, граматику літературної мови, читав книги арабських письменників та учених, купував старі видання. Вчився розбирати рукописи. І признавався, що раніше надрукований у “Восточных древностях” свій “Очерк развития суфизма” написав би цілком по-новому. Працював над розвідкою про іслам. Чимало підготував сходинавчих статей для “Энциклопедического словаря” Брокгауза-Єфрона. А в арабському журналі “аль-Машрик” дослідив декотрі “одміни між арабськими наріччями”, там же торкнувся й української мови... Навіть із цих прикладів видно, що тема перебування неповних два роки Кримського на Близькому Сході потребує подальшого вивчення...

ЛІТЕРАТУРА

Зоря. – Львів, 1897. – Ч. 1. – С. 17–19.

Зоря. – Львів, 1897. – Ч. 23. – С. 457–458.

Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941 рр.). – К., 2005. – Т. I (1890–1917 рр.).

Кримський А. Ю. Твори в п'яти томах. – К., 1972. – Т. II.

Кримський А. Ю. Твори в п'яти томах. – К., 1973. – Т. V, кн. 1.

Кримський А. Ю. Твори в п'яти томах. – К., 1973. – Т. V, кн. 2.